

Jeroen Dewilde

Armoede en armenzorg in Poperinge (1750-1812)

Armoede is een probleem van alle tijden, net zoals initiatieven om deze te verlichten. In Poperinge was dit niet anders: de armoede nam schrijnende vormen aan en de stad trachtte dit probleem aan te pakken. In de middeleeuwen konden armen terecht bij organisaties zoals de Tafels van de Heilige Geest die georganiseerd werden door de plaatselijke parochies, maar een krachtig uniform systeem om de problemen te verhelpen ontbrak.

Vanaf 1750 werden in de Westhoek zeer duidelijke initiatieven genomen (zelfs over de grenzen heen) om het armoedeprobleem aan te pakken. Als gevolg van de verovering door het Franse republikeinse leger beschikte de stad over gedetailleerde gegevens over haar armen. In dit artikel staat de periode 1750-1812 centraal. Aan de hand van wetteksten en armenlijsten zal een profiel geschetst worden van de arme inwoners van de grensstad en wordt onderzocht hoe het bestuur van Poperinge de problemen trachtte aan te pakken.

VOORGESCHIEDENIS

Tijdens de hoge middeleeuwen werd de Westhoek gedomineerd door twee grote steden: Ieper en Poperinge. Allebei waren ze vermaard voor hun lakenproductie. De rivaliteit tussen beide steden liep hoog op en leidde tot de ondergang van Poperinge. Ieper had als één van de drie belangrijkste steden van het toenmalige graafschap Vlaanderen veel meer macht dan het naburige Poperinge. De stad maakte hiervan gebruik om haar concurrent uit te schakelen. Hoewel Poperinge zich langdurig sterk verzette tegen het verbod op lakenproductie, wat de inwoners de bijnaam 'Keikoppen' opleverde, was haar lot bezegeld. De belangrijkste economische activiteit van de stad verdween, de handelaars lieten de stad links liggen en de inwoners verarmden of trokken weg. Het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog (1568) en het krijgsgeweld zorgden

ervoor dat de stad bijna volledig verlaten werd. Op het hoogtepunt moet Poperinge een paar duizend inwoners geteld hebben (concrete cijfers zijn niet bekend), op het dieptepunt tijdens de Opstand waren er amper 500 inwoners. De lakenhallen in de stad werden niet langer gebruikt en werden na een periode van verval afgebroken. De achteruitgang van de lakenindustrie was een zware klap voor de stad. Die klap werd voor een deel opgevangen door andere nijverheden zoals de saainijverheid, garen twijnen, tabaksindustrie en ook de hoppeteelt. Hoewel Poperinge opnieuw naambekendheid zou verwerven vanwege deze klimplant, was de vroegmoderne periode voor de stad verre van rooskleurig. De armoedecijfers scheerden hoge toppen, de stad zag talrijke oorlogen passeren en de economie raakte moeilijk aangezwengeld.¹

CONCORDAAT VAN IEPER

Poperinge en de regio kampten met grote problemen rond armoede en armenzorg. Dat de stad doorheen de eeuwen verscheidene keren van 'eigenaar' wisselde vergrootte de problemen enkel. Ten tijde van Lodewijk XIV vielen delen van West-Vlaanderen onder Franse heerschappij. De Zonnekoning voerde niet alleen op politiek vlak een centraliserende politiek, ook op gebied van armenzorg werden grote hervormingen doorgevoerd. De regio zou ook na de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) de invloed van Frankrijk voelen. Tijdens de bezetting van grote delen van de Zuidelijke Nederlanden werd er een Franse gouverneur aangesteld: Jean Moreau de Séchelles (1690-1761).² Onder zijn bestuur begonnen steden en dorpen aan beide kanten van de grens samen te werken om het armoedeprobleem aan te pakken. Deze samenwerking tussen gemeenschappen in het huidige Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen bleef ook van kracht na de oorlog. De steden en

- 1 CO7, 'Resultaten van het archeologisch onderzoek onder de Grote Markt', beschikbaar op <http://www.co7.be/images/filelib/PoperingeGroteMarkt_2973.pdf>, geraadpleegd op 17/06/2013; P. MOUREAUX, 'Les préoccupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas Autrichiens et le dénombrement des industries dressé en 1764', Brussel, 1971, p. 441; H. HASQUIN, 'Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. VIII, Bussum, 1979, p. 148-149.
- 2 P. BONENFANT, *La problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime*, Brussel, 1934, p. 119-122.

dorpen die nu onder het Oostenrijks gezag vielen vroegen zelfs toelating voor een apart statuut in de bestrijding van de armoede en landloperij. In 1750 werden er immers nieuwe wetten van kracht die op veel verzet stuitten. Vanaf 24 oktober 1750 zouden armen afhankelijk worden van de armentafels van de stad of gemeente waar ze geboren waren, tenzij ze drie jaar elders verbleven en er aanvaard werden als volwaardige inwoner. Dit zette natuurlijk bij velen kwaad bloed. Men vreesde dat met de komst van nieuwe armen uit andere streken de ter plekke geboren behoeftigen niet langer bijgestaan zouden worden. De komst van nieuwe inwoners die de hulp van de gemeenschap nodig hadden om te overleven oefende vanzelfsprekend een groeiende druk uit op het bestuur en de financiën.

Toen de Oostenrijkse Successieoorlog afliep in 1748 en de Franse bezetting ten einde was, bleven steden en dorpen over de grenzen heen samenwerken. Deze samenwerking resulteerde in het Concordaat van Ieper, dat op 6 juni 1750 werd ondertekend en de goedkeuring kreeg van het centraal bestuur van de Zuidelijke Nederlanden. Het concordaat stelde dat de armentafels enkel rekening dienden te houden met de geboorteplaats van de arme.³ Als een persoon geboren te Poperinge wegtrok en zich vestigde in Veurne, dan bleef Poperinge nog steeds verantwoordelijk voor zijn overleven. Dit resulteerde er echter in dat de uniformiteit in de armenzorg die voor de volledige Oostenrijkse Nederlanden nagestreefd werd door het decreet van oktober 1750, tenietgedaan werd, nog vòòr het effectief in werking trad. Bovendien sloten talrijke stadsbesturen en armentafels onderling verdragen en akkoorden. Wat een homogene wetgeving moest worden, werd een onoverzichtelijk kluwen van afspraken en reglementeringen. Antwerpen bijv. ijverde ook voor een eigen statuut, voor meer controle over bijstandsverlening, en dit in de geest van het Con-

3 BONENFANT, *La problème du paupérisme*, p. 118-125; A. WINTER, 'Migratiebeleid en economische verandering. Nieuwkomers en armenzorg in Antwerpen, 1750-1900', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, 26 (2009), p. 106-108; P.C. VANDER MEERSCH, 'De l'état de la mendicité et de la bienfaisance, dans la province de la Flandre orientale, depuis le règne de Marie-Thérèse jusqu'à nos jours (1780-1850)', in: *Bulletin de la Commission centrale de Statistique*, Brussel, 1853, p. 23.

cordaat van Ieper. Dit gebeurde echter niet alleen onder steden en dorpen die het keizerlijk decreet van oktober 1750 volgden, maar ook onder het Concordaat van Ieper. Na verloop van tijd ontstonden er conflicten over wie verantwoordelijk was en in welke stad/dorp.⁴

FALEN VAN HET CONCORDAAT

De vele onderlinge verdragen en geschillen maakten dus het systeem van de armenzorg complex. Binnen de stad waren er een aantal instellingen actief die zich over de minderbedeelden ontfermden. De Tafels van de Heilige Geest of de 'dissen', werden georganiseerd op parochiaal niveau. Poperinge telde drie parochies en dus ook drie verschillende armen-dissen. Aan het hoofd van elke dis stond de dismeester. Hij was verantwoordelijk voor het dagelijks bestuur, voor de inkomsten en uitgaven en bepaalde wie welke steunverlening kreeg. Zowel het decreet van de overheden in 1750 als het Concordaat van Ieper bepaalden voorwaarden om een beroep te kunnen doen op bijstand. Niettemin waren geschillen tussen verschillende steden en armentafels niet ongewoon.

Een voorbeeld hiervan is het dossier van Joannes Devos. In 1773 was er een dispuut tussen Poperinge, Ieper en Lo. Joannes Devos was een arme, die woonde in Lo, maar naar eigen zeggen was hij afkomstig van Poperinge.⁵ Volgens de decreten die het onderstandsdomicilie regelden (meer bepaald het Concordaat van Ieper) moest hij ondersteund worden door de armentafels van Poperinge, en niet door deze van Lo of Ieper. Poperinge wou hier echter niet mee instemmen, maar ook Ieper en Lo verzetten zich. Devos zag zich dus genoodzaakt een brief te richten aan de Raad van Vlaanderen.

Er werden verschillende brieven verstuurd naar diverse armentafels met de vraag om het probleem op te lossen, zowel aan de Sint-Maartensparochie in Ieper als aan de Sint-Bertinusparochie

4 BONENFANT, *La problème du paupérisme*, p. 124-125.

5 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779A: Joannes Devos (3 bundels).

in Poperinge en aan de Sint-Pietersparochie in Lo. De armentafel van Poperinge antwoordde resoluut dat Devos nooit aanspraak zou kunnen maken op bijstand. De man kon immers geen bewijs voorleggen dat hij binnen de stad geboren was. Ook de getuigen die opgeroepen werden achtten de armenmeesters van de stad ongeloofwaardig. De armentafel van Lo deed net hetzelfde. De man was niet geboren in Lo en kon geen steun verlangen van de plaatselijke bevolking, overeenkomstig het Concordaat van Ieper. Tevens woonde hij er nog geen drie jaar en kon hij geen bewijs van goed gedrag voorleggen. De armentafels waar Devos en zijn familie moesten aankloppen, besloten de dismeesters van Lo, waren deze van Poperinge of Ieper. Uiteindelijk zou de armentafel van de Ieperse Sint-Maartensparochie zich over de familie ontfermen. Aan de procureur van de Raad werd wel duidelijk gesteld dat het eigenlijk niet haar verantwoordelijkheid was.

Dit voorbeeld illustreert hoe complex de situatie was, het was niet gewoon een zaak van ergens wonen en indien nodig aankloppen voor armensteun. Individuen moesten bewijzen voorleggen om op hulp te kunnen rekenen, want voor de steunverlenende gemeenschappen waren er uiteindelijk financiële consequenties aan verbonden.

ARMENZORG BINNEN POPERINGE

De drie armentafels in Poperinge van de Sint-Bertinusparochie, de Sint-Jansparochie en de Onze-Lieve-Vrouwparochie stonden in voor de armenzorg binnen de stad. Normaal kwamen de inkomsten van armentafels voort uit giften, legaten en opbrengsten uit onroerende goederen. De armentafels van Poperinge moesten echter ook hun toevlucht nemen tot andere middelen.

Marktdagen

Een eerste extra inkomst verkregen de armentafels uit marktdagen. De armenmeesters van de drie dissens hadden in 1759 een brief met een hulpkreet gestuurd naar het centraal bestuur van de Oostenrijkse Nederlanden. In de brief beschreven ze de grote armoede binnen de stad en hun dalende inkomsten. De armentafels

hadden stukken grond verkocht en leningen afgesloten om hun kassen te spijzen. Naar eigen zeggen waren er meer dan 1000 armen, waarvan amper een derde werd bijgestaan. Op basis van bevolkingsschattingen kwam ongeveer 20 à 30% in aanmerking voor steun. De hulpkreet werd beantwoord met het toestaan van een tweede vrije markt in hetzelfde jaar. De inkomsten van die markt gingen regelrecht naar de armenzorg.⁶

Onroerende goederen

Naast het toekennen van de opbrengst uit een tweede vrije drie-daagse markt kregen de armentafels nog inkomsten uit de verkoop van onroerende goederen. Wanneer iemand een handelsovereenkomst afsloot, moest hij een deel van de opbrengst afstaan aan een liefdadigheidsinstelling, de zogenaamde godspenning. In Poperinge werd op 8 november 1763 besloten dat alle godspenningen ten goede van de armentafels moesten komen. De verkoper moest 3 ponden Parisis betalen indien het bedragen betrof kleiner dan 50 Vlaamse ponden en 6 ponden Parisis bij transacties groter dan 50 Vlaamse ponden. Drie jaar later, in 1766, vroeg de toenmalige dismeester Philippus Louis Vandegoesteene deze maatregel opnieuw aan. De aanvraag werd goedgekeurd door de burgemeesters en schepenen op 6 december 1766 en het komende jaar zou elke godspenning toekomen aan de armentafels.⁷

De maatregel werd opnieuw bevestigd met een decreet uitgevaardigd in naam van keizerin Maria Theresia op 16 februari 1767. Nu nogmaals godspenningen aan de armentafels van Poperinge werden toegekend, moet er een storm van protest losgebarsten zijn onder handelaars en kopers. Ze begonnen de grond zoveel mogelijk op te delen om minder te moeten betalen aan de armendis-

6 'Que par la cherté des vivres et le défaut de commerce et de travail, le nombre de pauvres y étoit tellement accru et augmenté, que les revenus ne suffisante pas tout en entretenir un tiers' (J.B.H. SERRUYS, ed., *Eersten [-zesden] placcaert-boek van Vlaenderen, behelzende alle de placcaerten, reglementen, edicten, ordonnantien, decreten, declaratiën en tractaeten, geëmaneed voor de provincie van Vlaenderen ...*, Gent, P. de Goesin en zoonen, 1629-1786, p. 189-190).

7 POPERINGE, *Stadsarchieef*, Oud Archief, 779B.

sen. In plaats van 6 ponden Parisis trachtte men bij elke verkoop slechts 3 ponden Parisis te betalen. Deze vorm van belastingontduiking werd in de vergadering van 8 november 1767 gerapporteerd en doorgegeven aan hogere bestuursniveaus.

Het resultaat was een toevoegsel aan het decreet van 16 februari 1767. Elke verkoper van grond, huizen en andere gebouwen moest kunnen verantwoorden waarom deze versnipperd werden in kleinere delen. Indien de verklaring niet voldeed, moest hij de eigendom verkopen als één geheel en het volledige bedrag dat aan de armentafels toekwam afstaan. Als een transactie toch frauduleus verliep en het stadsbestuur kon dit achterhalen, dan werd er een boete opgelegd. Zowel de koper als de verkoper van een opgedeeld stuk dienden 6 ponden Parisis betalen aan de officier of politieagent van de stad.⁸

Bovendien werd in de toevoeging bij het originele decreet nog een extra-inkomen toegekend aan de armentafels. De situatie was in Poperinge blijkbaar nog steeds zo beroerd dat de gewone werkmiddelen, ondanks de extra-belastingen, nog lang niet volstonden. Daarom kregen de armentafels ook de godspenning op de verkoop van meubels en inboedels toegewezen. De bedragen van de verkopen van onroerende goederen waren hierbij van toepassing. Maar de inning en de besteding van deze godspenningen vormden blijkbaar een probleem. Getuige hiervan zijn twee brieven. De eerste was gericht aan de burgemeesters en schepenen van de stad.⁹ De brief werd opgesteld door de dismeesters en de algemene ontvanger van de armenkas. De dismeesters stelden dat de armentafels volgens het decreet van 16 februari 1767 recht hadden op de godspenningen. De godspenningen werden echter niet direct overgemaakt aan de armentafels, maar kwamen eerst in de handen van de stadsontvanger terecht. Het bedrag dat binnengebracht werd bij de stadsontvanger verschilde echter vaak van het bedrag dat de armentafels uiteindelijk toegewezen kregen.

8 SERRUYS, *Eersten [-zesden] placcaert-boek van Vlaenderen*, p. 192-193.

9 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779B, godspenningen.

Omdat er aanzienlijke hoeveelheden geld ontbraken, moesten de armenmeesters zelf geld voorschieten om de grote aantallen armen binnen de stad hulp te bieden. Toen de problemen inzake het innen en doorsluizen van de financiële middelen naar de armentafels bleven aanhouden, stuurden de armenmeesters een tweede brief met klachten. Ze vermeldden nu eveneens de onwil van het stadsbestuur om in te gaan op de vragen en noden van de armentafels, maakten de schrijnende situatie binnen de stad duidelijk en smeekten om meer middelen. Het resultaat was dat de hen toegekende rechten en inkomsten extra bevestigd werden, maar nieuwe maatregelen kwamen er niet.

Het correct doorsluizen van gelden bleef noodzakelijk, want de opbrengsten uit de extra-belastingen brachten steeds minder op, enerzijds omdat de streek verarmde, anderzijds door 'het afsterven van differente gestaedighe personen', waarmee rijke inwoners bedoeld werden die regelmatig doneerden aan de dissen of meer belastingen konden betalen.¹⁰

Belastingen

Naast de inkomsten uit markten, gronden, handel, enz. konden de armentafels nog op een andere manier inkomsten verwerven, namelijk via het innen van belastingen. Dit mocht enkel in gevallen van echte nood, wanneer de dismeesters ertoe gedreven werden door de grote armoede en de ontoereikendheid van hun gebruikelijke inkomsten. Het Stadsarchief van Poperinge bewaart enkele lijsten met belastingplichtigen: opsommingen van personen, bedragen die ze betaalden aan de armentafels en de data waarop de bedragen overgemaakt werden. De belastinglijsten zijn opgemaakt voor de jaren 1761 en 1787.¹¹

De belastinglijst van 1761 werd opgesteld door dismeester Vandegoosteene. Ze bevatte de bedragen en de namen van diegenen die tussen 1 september 1761 en 31 augustus 1762 betaalden om de

¹⁰ POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779B, godspenningen.

¹¹ POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, taxatielijst 1761 en 1787.

armenkas te spijzen. De dismeesters en hun medewerkers gingen hoogstwaarschijnlijk huis aan huis om geld te innen. Naarmate de tijd verstreek klopten ze aan bij wie ze dachten een bijdrage te kunnen innen. De datum waarop elke familie zijn deel betaalde varieerde sterk. Een groot aantal families betaalde zijn bijdrage aan de armenkas in de jaren 1763-1765. De laatste betaler was boedelverkoper Boone. Zijn naam werd zes keren vermeld in de lijst, telkens in verband met een verkoopdag van meubels en inboedels van overleden personen. Boone moest dan een deel van de opbrengst afstaan aan de armentafels. De sommen die hij betaalde waren conform de wetgeving op de verkoop van vastgoed en meubilair. Hij betaalde in de jaren 1763-1764 en 1771. De lijst werd wel opgesteld in en voor het jaar 1761-1762, maar de precieze gegevens over wie er betaalde, hoeveel en wanneer, vulden de meesters pas later in. In totaal werden er 257 betalingen geregistreerd voor een totale waarde van 2310 ponden Parisis.

Naast de lijst van de belastingbetalers stonden ook de gewone inkomsten van de armentafels genoteerd. Elke maand kregen de dissen een bedrag van 166 ponden en 12 schellingen van de heer Leliëgois, in het totaal goed voor 1999 ponden en 4 schellingen. Leliëgois was afkomstig uit een zeer invloedrijke familie. In de poortersboeken werd hij geïdentificeerd als Dominique Benoit Leliëgois, burgemeester van de Wet, zesmaal kerkmeester van de Sint-Bertinusparochie, raadslid en zevenmaal schepen binnen Poperinge.¹²

Aantal armen in Poperinge

Om een beeld te kunnen geven van het aandeel van de bevolking dat in tijden van nood effectief moest bijdragen aan de armenkas zijn gegevens nodig over het bevolkingsaantal van Poperinge en meer specifiek over het omringende platteland. In de volkstelling van 1768 werden het inwonersaantal en het aantal huizen genoteerd en dit voor zowel het platteland als voor de stad. Het aantal

12 P. VAN HILLE, *Poortersboek van Poperinge 1568-1796. Magistraat van Poperinge 1568-1793*, Handzame, 1969, p. 191.

huizen en bewoners op het platteland is bekend, net zoals deze binnen de stad. In totaal waren er 495 huizen voor 2969 inwoners. Dit komt neer op zes mensen per woning.¹³

Als we deze gegevens koppelen aan de taxatielijst van zeven jaar eerder, dan kunnen we bepalen hoeveel mensen moesten betalen aan de armentafels. Er werden 246 transacties uitgevoerd. 32 personen betaalden hun belasting in twee schijven. Daarnaast waren er ook nog boedelverkopers, goed voor elf betalingen.¹⁴ Omdat dit laatste de verkoop van grond en inboedels van overledenen betrof en het de verkopers waren die de bijdrage moesten leveren, mogen deze cijfers geschrapt worden. In totaal zijn er dus 203 geregistreerde huizen met hun bewoners.

Ongeveer 1218 mensen op het platteland droegen bij aan het in stand houden van de armentafels van Poperinge. Dit betekent dat 41% voldoende kapitaalkrachtig geacht werd om deze extra-belasting te betalen. De overige 60% werd als niet vermogend genoeg beschouwd en was dus vrijgesteld. Of deze laatste groep effectief armen waren, dan wel mensen op de rand van de armoede, is niet te achterhalen. Uit belastinglijsten van Vlaanderen en Brabant valt af te leiden dat gemiddeld 41% van de bevolking vrijgesteld was van belastingen. Poperinge, met 58,98% vrijstellingen op het platteland, lag hier sterk boven.¹⁵

De taxatielijst van 1787 brengt hetzelfde verhaal. In totaal moesten 307 huishoudens op een totaal van 495 de belasting betalen. Dit komt neer op 62%, wat wil zeggen dat 38% vrijgesteld was. Dit ligt spectaculair lager dan de bijna 60% volgens de lijst van 1762. Hieruit kan besloten worden dat over de jaren heen de levensomstandigheden rondom Poperinge verbeterden. Meer mensen waren welvarend genoeg om de belasting voor het onderhoud van de armen te betalen. De toename in welvaart is niet enkel af te leiden uit het groter aantal belastingplichtigen, maar ook uit meer gede-

13 POPERINGE, *Stadsarchief*, Aantekeningen van O. Fiers, F5, p. 915.

14 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779B, taxatielijst van 1761.

15 R. JÜTTE, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge, 1994, p. 47.

tailleerdere analyses: het gemiddeld betaalde bedrag, de tijdsperiode waarin alles betaald werd en de totale som wijzen erop dat de jaren '80 welvarender waren dan de jaren '60.

Een andere factor die dit vermoeden lijkt te bevestigen, waren de weersomstandigheden. In zijn memoires bracht Pieter Lodewijk Cuvelier, koster in Reningelst (nu een deelgemeente van Poperinge), verslag uit over evenementen in de regio, het klimaat en belangrijke gebeurtenissen. Volgens de auteur vroom het onafgebroken van 22 november 1762 tot 28 januari 1763 en kampte de streek later in het jaar met overstromingen op de velden door de sterke regenval. Bij het graven van een graf, waarbij hij als koster aanwezig was, bleek de aarde tot 3,5 voet¹⁶ diep bevroren te zijn. Volledige aardappelvelden gingen kapot door de vrieskou. Cuvelier vermeldt ook dat de wijn en het bier in de raadzalen van Reningelst bevroor in 1767 en 1768. In Kimmel, Ieper, Poperinge en Reningelst waren er kleine hongeroproeren en werden soldaten ingezet om toezicht te houden op de handel en het transport van graan.¹⁷

De strenge winters in deze jaren waren geen plaatselijk fenomeen, maar heersten over grote delen van West- en Noord-Europa. En blijkbaar werden niet alleen de jaren 1760-1770 geplaagd door een aantal strenge winters en flauwe zomers, maar ook de winter van 1788-1789 was ongemeen guur; hij werd zelfs omschreven als waarschijnlijk de strengste in drie eeuwen. Het was ook in 1789 dat de Franse Revolutie uitbrak. De jaren voor 1787 waren veel gunstiger voor de landbouw. Dit kan het verschil tussen beide inlijningsjaren mede verklaren.¹⁸ Door misoogsten stegen de voedselprijzen, kromp het marktaanbod en hadden meer gezinnen moeite om de eindjes aan elkaar te knopen. Kleinere boeren zagen door

16 1 voet = 27,3 cm, dus 3,5 voet = 95,5 cm.

17 J. DE SMET, ed., *Zuid-West-Vlaamse tijdschroniek uit de Oostenrijkse en Franse Tijd (1761-1814). Het memoriael van Reningelst door koster P.-L. Cuvelier*, Assebroek, 1970, p. 22-27.

18 J. BUISMAN, *Bar en boos, zeven eeuwen winterweer in de Lage Landen*, Baarn, 1984, p. 162-165, 176-180; J. DE VRIES, *Economy of Europe in an Age of Crisis*, Cambridge, 1976, p. 13.

een slechte oogst hun inkomen sterk afnemen, waardoor ze ook in armoede konden verzeilen.

WETGEVING

In 1760 werden nieuwe richtlijnen opgesteld om de armoede te bestrijden. De tekst werd publiek gemaakt op 5 maart 1760 door het Poperingse stadsbestuur en ondertekend door griffier F.B. Van Steenkiste. De nieuwe regels richtten zich tot twee doelgroepen: kinderen en volwassenen.

Kinderen werden verondersteld naar school te gaan, een beroep te leren en de mis bij te wonen, maar door het slechte voorbeeld van de ouders vervielen veel kinderen in de 'ledigheyt'.¹⁹ Het plan van het stadsbestuur bestond erin om alle kinderen naar de zondagscholen te sturen, waar de catechismus onderwezen werd. Iedereen tussen 7 en 12 jaar moest leren spinnen, naaien en stoppen. Dit zou veel beter zijn dan op straat rond te hangen en voorbijgangers lastig te vallen.

Een tweede groep waar het bestuur zich op richtte, waren volwassenen die zich niet naar behoren gedroegen: ouders die hun kinderen niet naar de werkscholen, de catechismus en de zondagschool stuurden liepen het risico om door de dismeesters van de armenlijst geschrapt te worden. Ook volwassenen werden geacht de mis bij te wonen en hun steentje bij te dragen aan de plaatselijke economie. Het bezoeken van herbergen of bedelen werd ten strengste verboden voor iedereen die afhankelijk was van de armentafels.

In het document werden deze maatregelen verantwoord door te wijzen op de moeilijke tijden. De hoeveelheid brood die voorhanden was om uit te delen vormde amper de helft van wat gewoonlijk in voorraad was. Dit kwam opnieuw door de strenge winters

19 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778B: 'Tot groot misnoughen datter veele kynderen door de lafhertigheyt ende quaet exempel van hunne ouders, als andere ondeughsaeme personen, dit godtvruchtigh voorstel ontleeren door het onghoorloft spelen geduerende goddelyke dienst der hooghuysen, ende vesperen, ende het lopen lancghst de straeten'.

en de slechte zomers die tot een magere oogst leidden. Het bestuur redeneerde dat het zou kunnen leiden tot frustraties als de gewone werkmans zag dat kinderen en volwassenen die de hele dag niets deden toch geholpen werden.

Een bijkomende verklaring die mogelijk meespeelde was de toenemende armoede onder de bevolking. Het bestuur wilde deze tegenwerken door mensen aan het werk te zetten. Hierdoor werd de armoede enerzijds bestreden en anderzijds werd er meer geproduceerd. Vooral na 1750 werden in vele steden tal van tewerkstellingsmaatregelen genomen en hoopte men op een groei van de bestaande industrieën en nijverheidssectoren.²⁰ Op deze manier trachtte men de bedelarij en het straatlopen in te perken.

DE HERVORMING VAN 1777

In Poperinge werden in 1777 grote hervormingen rond armenzorg doorgevoerd. Deze waren te situeren binnen een stroom van hervormingen in de hele Zuidelijke Nederlanden. In 1770 en de daaropvolgende jaren waren er nieuwe voorstellen voor het hervormen van de armenzorg en de bestrijding van de bedelarij. Eén van de hervormers was Jean Jacques Philippe Vilain XIII, burggraaf, politicus en schrijver van het *Mémoire sur les moyens pour corriger les malfaiteurs et fainéants*. Net zoals vele tijdgenoten zag hij de problematiek van de bedelarij en armoede als een gevolg van vroegere decreten en ordonnances. Men was te laks geweest in de bestrijding van de armoede en bedelarij tijdens de voorgaande jaren. Door het beperkt tolereren van bedelaars was de opkomst van beroepsbedelarij mogelijk gemaakt. Het probleem van bedelaars en vagebonden kon, volgens Vilain XIII, aangepakt worden door een volledige reorganisatie. Bedelaars werden niet langer getolereerd. Elke arme en/of werkloze moest zich aanmelden bij de armentafels om zich te laten registreren. Er werden tucht- en werkhuizen opgericht om zowel bedelaars, werklozen, armen en

20 C. LIS en H. SOLY, *Armoede en Kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen, 1986, p. 198.

misdadigers aan het werk te zetten. Dit ging samen met een strenge controle op alles wat er gebeurde en van belang kon zijn.²¹

Enkele jaren later publiceerde François Joseph Taintenier zijn *Traité sur la Mendicité*.²² Daarin bekritiseerde hij Vilain XIII en de oprichting van de tuchthuizen. Volgens Taintenier moesten de armen aan huis bezocht worden en geholpen. Er moest een algemene armenkamer opgericht worden en elke stad moest in verschillende kantons onderverdeeld worden. Opnieuw werden misdadigers en bedelaars streng aangepakt en gedwongen aan het werk gezet.

Beide hervormingsplannen hadden een sterke economische drijfveer: het maximaal benutten van het potentieel aan arbeidskracht om bovendien de productie te vergroten. Het is binnen deze context dat de hervorming van de Poperingse armenzorg zich situeerde.²³ Eerst werd er een ontwerpnota opgesteld, daarna werd deze in een ordonnantie gegoten en bekrachtigd.

Controle en repressieve maatregelen

In het allereerste artikel van het ontwerp (en de ordonnantie) wond het stadsbestuur er geen doekjes om. Als de stad de bedelaars en werkweigeraars niet kon overtuigen om te werken, hadden men een gevangenis nodig en een cipier om *de gevijsde arme bedelaars ende ledig-gangers tot het werk te sturen . . . te gehoorzamen aen haere majesteys placcaeten ende ordenen. Ten dien subjecte gavanceerd, zoo ist dat als het zelve niet krachtelijk en kan uytgevrocht worden, tenzij dat binnen deze stadt gevonden word een kloecke ende welgeschikte gevangnisse, verdeelt in differente plaetsen tot bewarenisse ende straffe der overtreder . . .*²⁴ Hiermee nam men

21 J.J.P. VILAIN XIII, *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs et les fainéants à leur propre avantage et de les rendre utiles à l'état*, Gent, 1775, p. 62-65, 368-375.

22 JÜTTE, *Poverty and Deviance*, p. 214; F. TAINTENIER, *Traité sur la mendicité*, Doornik, 1774, 72 p.

23 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, project van een nieuw reglement; resolutieboek 474; ordonnantie 1777, f. 305v.

24 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, project van een nieuw reglement.

de ideeën over van zowel Taintenier als van Vilain XIII: misdadigers en bedelaars opsluiten. Beide hervormers benadrukten de noodzaak om de bedelaars en werkonwillige personen ergens weg te stoppen waar ze geen kwaad meer konden verrichten. In het document is ook sprake van 'gevijsde arme bedelaars ende ledig-gangers'. Indien deze niet gemotiveerd konden worden om te werken, werden ze gedwongen aan de arbeid gezet. Het stadsbestuur sprak hier niet over tewerkstelling van gewone werklozen, maar over werkonwillige mensen.

Om de veiligheid binnen de stad te verbeteren en om bedelaars en landlopers af te schrikken zou men twee gewapende sergeanten nodig hebben. Deze sergeanten moesten vreemde bedelaars uit de stad verjagen en het geboefte afschrikken. Bedelaars die terugkwamen, werden gearresteerd of geseseld. Dit verjagen van vreemde bedelaars gebeurde in navolging van het decreet van 14 december 1764. Om die bedelaars en zwervers van buiten de stad te onderscheiden van de Poperingse zwervers, bedelaars en armen werd enkele jaren later een kenteken ingevoerd. Dit teken, een letter 'P', moest te allen tijde op een zichtbare plaats gedragen worden.²⁵ Dit was een praktijk die al lang bestond in Watou, maar ook in grotere steden zoals Brugge en Gent.²⁶

Een bijkomende maatregel om de bedelaars te ontmoedigen was het verbod op aalmoezen, niet alleen op het vragen van aalmoezen, maar ook op het geven ervan. Als iemand betrapt werd op het geven van aalmoezen aan een bedelaar, moest hij of zij een boete betalen van 6 ponden Parisis. De bedelaar zelf vloog voor veertien dagen in de gevangenis.

25 POPERINGE, *Stadsarchief*, Aantekeningen van O. Fiers, F5 p. 939.

26 T. BODEN, *Armenzorg te Gent, 1600-1640* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), Gent, 2003, p. 68-69 (promotor: J. Dambruyne); H. DENEWETH. 'De interactie tussen arbeidsmarktregulering, migratiebeleid en sociaal beleid', in: M. DE KOSTER, B. DE MUNCK, H. GREEFS, B. WILLEMS en A. WINTER, eds., *Werken aan de stad. Stedelijke actoren en structuren in de Zuidelijke Nederlanden, 1500-1900*, Brussel, 2011, p. 110-112.

Een ander artikel baseerde zich op een reglement dat ook reeds in 1760 was uitgevaardigd: het verbod voor disgenoten om herbergen te bezoeken. In 1777 bekrachtigde men dit verbod opnieuw maar nu werd de overtreder niet meer geschraapt van de dislijsten, maar kreeg hij voor een bepaalde tijd geen steun. Eenmaal de armenmeesters van de stad besloten dat de arme zich opnieuw naar de wet gedroeg, werd de straf opgeheven. Disgenoten die echter recidiveerden werden voor vijf dagen gedetineerd om gecorrigeerd te worden. Dezelfde maatregelen waren van toepassing op ouders die hun kinderen niet naar de werkscholen stuurden en op armen die zich onbeschoft gedroegen ten opzichte van de armenmeesters.²⁷

De armenmeester en zijn kanton

De taak van de armenmeesters bestond er in om bij elk arm gezin op huisbezoek te gaan en informatie te verzamelen. Elke armenmeester had een kanton waarvoor hij verantwoordelijk was. In Poperinge waren er elf kantons en evenveel armenmeesters werden dus aangesteld. Bij de huisbezoeken moesten de armenmeesters informatie verzamelen: de namen van de gezinsleden, hun leeftijd, beroep en hun bijdragen aan het gezinsinkomen. Daarnaast inventariseerden zij de huisraad, het aantal koffers, de kledij, kortom de hele inboedel. Op basis van deze informatie moest de armenmeester vaststellen wat elk individueel gezin tekortkwam en hoe deze noden verlicht konden worden.

De kantons vormden ook de basis voor de maandelijkse belastinginning ten voordele van de armen binnen de jurisdictie van de stad. De armenzorg werd dus eveneens gereorganiseerd om efficiënter belastingen te kunnen innen. Dit wijst er op dat de stad nog steeds beroep moest doen op extra-hulpmiddelen en dat het zelfs routine was geworden om belastingen te innen voor de armenhulp. Naast een belasting moesten de grote boeren en de rijken

27 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, project van een nieuw reglement; resolutieboek 474: ordonnantie 1777, f. 305v.

in en rond Poperinge rond de kerstperiode een extra inspanning leveren onder de vorm van tarwe-uitdelingen.

Het opdelen in kantons werd aanbevolen door zowel Vilain XIII als Taintenier om zo efficiënt en nauwkeurig mogelijk te kunnen werken. Over de opdeling van de kantons en hun precieze afbakening zijn geen gegevens overgeleverd. Maar wat men wel kan deduceren is de omvang van de kantons. In 1768 waren er 796 woningen. Als men veronderstelt dat elk kanton even groot was, dan had elke dismeester ongeveer 73 huishoudens of ongeveer 330 mensen, waarover hij toezicht moest houden. Voor een kleine stad is dit een groot aantal kantons. In Kortrijk bijv., dat in 1775 een hervorming doorvoerde, waren er maar acht kantons voor bijna 12000 inwoners. De kantons in Kortrijk werden ook verscheidene keren herverdeeld, o.a. in 1785 en 1788. De indeling in kantons gebeurde niet echt evenredig. Ze waren mogelijk ingedeeld volgens het aantal mensen dat er woonde en dat afhankelijk was van de armentafels. De heropleving of verdere achteruitgang van bepaalde wijken kan dan verklaren waarom het stadsbestuur, de armentafels en de dismeesters de opdeling van de stad regelmatig bijstuurden.

De armenlijsten die opgesteld werden op basis van de gegevens van de armenmeesters dienden ook om een onderscheid te kunnen maken tussen armen van de eigen stad en deze van elders. Die laatsten konden geen steun meer ontvangen. Behoeftige Poperingenaars die niet binnen het rechtsgebied van de stad woonden, zagen een forse daling van hun bijstand.

Daarnaast werden ook de vergadermomenten voor de armenmeesters vastgelegd. De verschillende armentafels van de stad werden samengevoegd onder één centrale armenkamer, een voorstel dat ook door Taintenier als cruciaal omschreven werd. Een eengemaakt beleid was noodzakelijk om een daadkrachtig beleid te kunnen voeren. De elf armenmeesters en de algemene ontvanger van deze centrale armenkamer vergaderden samen met de drie pastoors en bepaalden hoe ze de problemen moesten aanpakken en of ze extra-voorzorgen moesten nemen. Deze vergaderingen vonden telkens plaats op de eerste donderdag van mei tot en met

oktober. In de overige maanden was dit om de twee weken, want tijdens de winter was de armoede duidelijker voelbaar en werden de maatregelen bijgeschaafd. In augustus, september en oktober waren de graanprijzen het laagste, dit was immers vlak na de oogstperiode. Naarmate de tijd vorderde en de temperaturen daalden, stegen de graanprijzen en hadden gezinnen meer voedingsstoffen of brandhout nodig om de kou te trotseren.²⁸ Mensen die al afhankelijk waren van de armentafels kregen het nog moeilijker en mensen die op de rand van de armoede leefden, verzeilden vaak tijdelijk in de problemen.

De ordonnantie

Het project tot de hervorming van de armenzorg en de bestrijding van de bedelarij en *ledigheit* resulteerde in een ordonnantie. Tijdens het schepencollege van 11 april 1777 werd het hierboven besproken project voorgesteld en goedgekeurd.²⁹ In deze ordonnantie kwamen vanzelfsprekend dezelfde punten voor die in het project aan bod kwamen.

Overigens werd het iedereen verboden logement te verlenen aan niet-Poperingenaars zonder daartoe melding te maken aan het stadsbestuur. Iedereen die de stad binnenkwam werd geregistreerd en wie toch logement bood aan armen en bedelaars kon daarvoor beboet worden. Deze maatregel werd genomen om beter zicht te krijgen op de instroom van mensen in de stad. Het stadsbestuur vaardigde uit dat niet-Poperingenaars die er kwamen trouwen binnen de twee maanden opnieuw moesten vertrekken indien de stad geen toestemming verleend had om er permanent te verblijven. Zwangere vrouwen van buiten de stad mochten nergens onderdak aangeboden krijgen uit angst dat de stad zich zou moeten ontfermen over het eventuele achtergelaten kind. Deze maatregelen werden opnieuw bekrachtigd in het reglement van

28 P. SOETAERT, *De Berg van Charitate te Brugge, een stedelijke leenbank (1573-1795)*, Brussel, 1974, p. 92-93.

29 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, ordonnantieboek 474, f. 306r.

1777, want armen uit de omgeving trokken toch nog steeds naar de stad en kinderen werden nog steeds te vondeling gelegd.

De schade op het platteland aangebracht door rondzwervende vagebonden lag aan de basis van vele problemen die plattelandsbewoners ondervonden. Dit vinden we al terug bij zowel Vilain XIII als Taintenier. De aanpak van dit probleem speelde in de hervorming van 1777 te Poperinge ook een rol. Gelet op het aantal artikelen in de ordonnantie rond dit probleem, moet dit een belangrijke kwestie geweest zijn.³⁰

De sergeanten die patrouilleerden hadden niet alleen de taak om belaelaars af te schrikken en te arresteren, maar ze moesten tevens de illegale boskap en kleiwinning tegengaan. Hout werd gebruikt als brandstof om zich te verwarmen, vooral gedurende de winter. Hout kon men kopen of werd uitgedeeld door de armentafels en door de stichtingen van Ferdinandus Proventier, waarover verder meer. Gezinnen die geen hout konden kopen of er geen kregen van de armentafels, gingen soms zelf hout kappen. Personen die men hierop betrapte werden gearresteerd, berecht en hun werktuigen ontnomen.

Hetzelfde gold voor mensen die met fruit of andere gewassen rondliepen op het platteland. Indien ze niet konden bewijzen dat ze hun lading gekocht of gekregen hadden van een boer, werden ze gearresteerd en werden de goederen in kwestie teruggebracht. Het stelen van de gewassen op het platteland was een grote overlast en nam in tijden van crisis sterk toe. Om dit te voorkomen werden de sergeanten dus ook belast met het patrouilleren op het platteland om zwervers en vagebonden af te schrikken. Uit de geschiedenis van Watou valt al af te leiden dat de streek daar zwaar onder te leiden had. Gearresteerde zwervers liepen er zelfs het risico geëxecuteerd te worden.³¹ In Poperinge werd dit niet zo uitdrukkelijk gesteld. Gearresteerde overtreders werden naar de gevangenis gebracht waar ze *arbitrairelick ghecorrigeert* werden.

30 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, ordonnantieboek 474, f. 306r.

31 L.A. RUBBRECHT, *Geschiedenis van Watou*, Kortemark, 1983, p. 170.

Het stadsbestuur strafte misdadigers zoals bepaald door de eigen reglementen. Indien noodzakelijk behoorde het executeren van een overtreder tot de mogelijkheden.

Het laatste artikel van de uitgevaardigde ordonnantie bevat een veelzeggende passus: '*... hedendaeghs siet dat het die sijn die meest inde ledigheyt verblyven ende die ghehele dagen, besonderlick de sondaghe ende heylighendaghen, selfs gedeurende den goddelicken dienst overbrenghen met spelen ende hun geldt verqwisten, het welcke sy soo door winste als onder industrie weten te becommen omme waeren te voorsien.*'³² Dit wijst er op dat goed gedrag van armen gepaard moest gaan met deugdelijk christelijk gedrag. Wie zich niet als goede christenen gedroeg door bijv. de mis te verstoren of door te gokken en te drinken was het vaakst werkonwillig. Het waren juist deze mensen die trachtten te overleven door bedelarij; ze profiteerden van de goedheid van anderen. Dit impliceert dat armen die zich wel verdienstelijk maakten en werkten, zich naar behoren gedroegen tijdens de kerkelijke diensten en feesten, het waard waren om alle hulp te ontvangen. Hier werd met andere woorden geïnsinueerd dat het geloof een belangrijke indicator was voor wie wel en wie niet beschouwd kon worden als 'goede' arme. Maatschappelijk welzijn en religie waren duidelijk met elkaar verbonden.

Dat religie een belangrijke rol speelde is ook te merken in het afsluitend artikel van het ontwerp van de armenzorg.³³ Het pleitte voor een menselijke behandeling van de waardige armen: ze zijn geschapen door dezelfde God en hadden hetzelfde einddoel als de rijken, namelijk één worden met het goddelijke. De armen en de rijken moesten elkaar behandelen als broeders. Maar de beter gegoeden moesten zich ontfermen over de minder bedeeden en

32 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, ordonnantieboek 478, artikel 13.

33 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 778A, ontwerp voor nieuw reglement, artikel 18: '*daer zal hoogelycks gerecommandeert worden aen de arme-meesters, tresorier ende voordere bestierders van de arme te willen zien als hunne broeders ende zusters vanden zelven godt, geschaepen gelyk de rycke tot het zelue eynde, altijd, nochtans weest beminrende ende bezorgende de genen de welcke door hunne lasten, ziekten ende quellingen meest in nood ende compassie weerdig zullen wesen. Amen.*'

rekening houden met hun lasten, ziekten en gebrekkigheden. De goede armen waren de hulp van de rijken waardig.

Zowel het project als de ordonnantie die eruit voortvloeide leunden het dichtst aan bij de ideeën van Taintenier om verschillende redenen.

Ten eerste moest er volgens de Poperingse teksten naar Taintenier een gevangenis komen om misdadigers op te sluiten, maar ook voor hardnekkige bedelaars en werkweigeraars, vagebonden en dieven. Daar zouden ze gecorrigeerd en aan het werk gezet worden. Het gebouw en de functie werden omschreven als van een echte gevangenis. Het was niet de bedoeling om werk te bieden aan werklozen en er werd hen evenmin onderdak geboden. Het enige doel bestond erin om mensen terug op het rechte pad te krijgen. Bij Vilain XIII ging het om een combinatie van werkhuis en gevangenis. Gewone mensen en gevangenen verbleven in afgescheiden ruimtes, maar wel onder hetzelfde dak. Het doel van het Rasphuis in Gent, dat opgericht werd onder impuls van Vilain XIII, was zoveel mogelijk mensen te werk te stellen en niet alleen om misdadigers te straffen.

Het tweede argument was de reorganisatie en de werking van het hele apparaat in Poperinge. Bij beide auteurs werd de noodzaak aan strengere en meer nauwkeurige controle benadrukt. Dit trachtten zij te bereiken door elke stad en elk dorp in te delen in kantons. Taintenier voegde daaraan toe dat alle armentafels verenigd moesten worden in een armenkamer en bijgestaan door een algemeen ontvanger. Precies dit gebeurde met de hervorming van 1777 in Poperinge. Verder waren de armenmeesters verplicht om aan huis te gaan, alles te noteren en ook de hulppakketten aan huis af te leveren. Het profiel van de armenmeester was dit van een vaderlijke figuur, bezorgd om zijn medemens. Hij mocht zich niet beter achten dan wie hij moest bijstaan en moest inzicht hebben in hun situatie. De eerste elementen staan zo goed als letterlijk in het laatste artikel van het ontwerp en in de ordonnantie.

PROVENTIER

Onder de armen van de stad was er nog een categorie van ouderen. Zij waren niet altijd in staat om te werken en vervielen vaak in armoede. Een belangrijke Poperingenaar die zich voor de ouderen inzette, was Ferdinandus Ignatius Proventier. Naar hem is het huidige woonzorgcentrum in Poperinge genoemd.

Proventier (1699-1772) werd geboren in een rijke ambtsadellijke familie te Poperinge. Over zijn leven is vrij weinig informatie bekend. Hij behaalde een licentiaat in de theologie en werd benoemd tot penitencier. Daardoor was hij bevoegd om zware zonden te absolveren. In 1733 verwierf Proventier de tweede theologale prebende van Terwaan in de Ieperse kathedraal. Verder was hij tot 1772 president van het bisschoppelijk seminarie in Ieper en er verantwoordelijk voor het beheer en de begeleiding van de studenten.

Proventier was de leermeester en goede vriend van kanunnik Johannes Bartholomaeus van Roo, de naaste medewerker van de Ieperse bisschop. Van Roo had een zeer grote invloed op geestelijken binnen het bisdom Ieper en moedigde onder andere Ferdinandus Proventier aan om de armen actief bij te staan. Armenzorg was volgens Van Roo het middel bij uitstek om de bevolking te beïnvloeden. Via caritatieve stichtingen wenste hij de bevolking te doordringen van christelijke waarden en discipline. Niet alleen de armere klassen werden doelgroep, maar ook de rijkere. Arme mensen moesten zich goed gedragen, hard werken en diepgelovig zijn. Voor de rijken kwam daar nog bij dat ze zich moesten inzetten voor de minderbedeelden. Er was niets mis met rijkdom, zolang men geen rijkdom vergaarde louter voor het bezit ervan.³⁴

34 R. HERPELINCK, *Het Bisdom Ieper, 1762-1789*, Roeselare, 1991, p. 59-66, 72, 98.

↑ WEEUWHOF

Om de situatie van de ouderen te verbeteren werd op 26 januari 1769 't Weeuwghof gesticht.³⁵ De stichting in het leven geroepen door kanunnik Proventier moest oudere weduwen (*weeuw* in het lokale dialect) opvangen en hen een onbezorgde oude dag bezorgen. Het oprichten van wat eigenlijk een bejaardentehuis was zag Proventier als een heilige missie en wel om drie redenen. Ten eerste deed hij dit uit behulpzaamheid voor de zwakkeren en ouderen. De ouderen die opgevangen werden kregen onderdak, werden gevoed en gekleed. Als ze ziek waren of last hadden van ouderdomskwalen, kregen ze verzorging. Deze behulpzaamheid omvat reeds vier van de zeven werken van barmhartigheid. Ten tweede zag hij de oprichting van dit tehuis als het ware als het in de voetsporen treden van de Heilige Geest: weduwen troosten en om *'de hulpe ende steunstok van den ouderdom te wezen'*. Ten derde verdienden ouderen volgens hem respect. Al te vaak verenzaamden ze: ze werden in de steek gelaten door hun kinderen, hun leeftijdsgenoten stierven en ze hadden weinig contact met anderen. Mensen die gedurende hun hele leven hard gewerkt hadden mochten hun laatste dagen niet slijten in eenzaamheid en armoede.

Het Weeuwghof omvatte twaalf beurzen voor weduwen of ongehuwden. Om aanspraak te kunnen maken op de stichting moest men aan een aantal criteria voldoen. De ouderen moesten van Poperinge afkomstig zijn, de leeftijd van 60 jaar bereikt hebben en een onbesproken levenswandel hebben. Hiermee bedoelde de stichter dat ze geen misdaden mochten begaan hebben, dat ze een toonbeeld van goed gedrag moesten zijn en de christelijke waarden naleven. De oudere vrouwen die toegelaten werden dienden hun leven lang gewerkt te hebben. Om het met Proventiers bevoordingen te verduidelijken: *'Somtjids gebeuren dat er vrouws-persoonen, naer hunne dagen overgebracht te hebben in alle neerstigheid en alle zorgvuldige werkzaamheid, in hunnen ouderdom vervallen tot zoodanige armoede, dat zij door lichamelijke krank-*

35 POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55.

*heid, of door gebrek van genoegzaeme hulpe, van die zelve, tot wiens opvoeding en dienst zij hun zelve en het hunne besteed hebben, nu als verlaten zijn, en hun leven moeten eindigen in vel gebrek, verdriet ende versmaetheid*³⁶.

Bovendien was er een religieuze component aan verbonden, wat niet verwonderlijk is aangezien Proventier kanunnik was en president van het seminarie. Wie afhankelijk werd van de stichting, diende elke zondag en op feestdagen naar de mis te gaan. Het niet bijwonen van de kerkdiensten was enkel toegelaten met de goedkeuring van het bestuur. Dit kon wegens ziekte zijn of als iemand niet meer goed te been was. Ook moest men zeer spaarzaam leven. Er was binnen het Weeuwhof geen plaats voor ijdelheid: juwelen of kleurrijke, rijkversierde kledij waren niet toegelaten.

Een bijkomende voorwaarde was arm zijn. De weduwen of oudere ongetrouwde vrouwen mochten niet langer in staat zijn een eigen inkomen te verwerven. Ze waren dus afhankelijk van de armenzusters of zouden ervan afhankelijk moeten zijn. Het vormde geen probleem om steun te krijgen van een armenzuster en tegelijk te genieten van een beurs die Proventier aanbood. Bedelen werd echter niet getolereerd.³⁷ Iedereen die een beurs toegewezen kreeg werd verplicht om aanwezig te zijn in de jaarmissen voor kanunnik Proventier, maar ook op de herdenkingsdiensten voor zijn ouders en zijn zus.

De voorwaarden om in aanmerking te komen voor een beurs waren strikt. Maar er waren speciale gevallen en Proventier was daarover duidelijk. Vlak na een beschrijving van wie er in aanmerking kwam om te kunnen genieten van de beurzen stonden de uitzonderingen. Dat waren zijn familieleden en vrienden. De leeftijd waarop deze konden intreden, werd verlaagd naar 50 jaar

36 POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55.

37 'Het word verboden aan de beursiereghen op pene van verlies van deze beurse, eenigsints te bedelen, zij zullen nochtans mogen genieten van den disch, gasthuis ende publiquen uitdeel van brood, kleederen, hout ende andere subsidien der armen, als zij zulks noodig hebben.' (POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55, stichting van het Weeuwhof).

en het criterium van de afkomst werd weggelaten. Deze groep had bovendien voorrang boven alle anderen. De enige beperking die werd voorzien was dat er maximaal twee familieleden of vrienden van de kanunnik tegelijkertijd mochten verblijven in zijn rusthuis.

Het dagelijks bestuur van het tehuis werd waargenomen door Proventier zelf. Na zijn dood moesten het bestuur en de toekenning van de beurzen gebeuren door zijn broer, zijn zussen en hun kinderen. Na hen kwam het bestuur toe aan de burgemeester van de Commune en een dismeester voor de financiële kant. In het bestuur moest er steeds een priester zetelen.

In elk huisje werd het reglement uitgehangen waaraan alle weduwen, die genoten van de beurzen van Proventier, zich moesten houden. De leefregels bestonden uit veertien artikelen die kunnen opgesplitst worden in twee categorieën: toelatingsvoorwaarden en een gedragsreglement. Een aantal van deze regels stonden ook al in de stichtingsakte.³⁸ De eerste categorie artikelen behandelt wie er allemaal in aanmerking kwam om te kunnen genieten van de beurzen. Het betreft dezelfde toelatingsvoorwaarden die hierboven beschreven werden.

Aanleidingen tot het verliezen van de beurzen waren het niet onderhouden van de woning, het vernielen van de inboedel en zich na de avondklok buiten het domein bevinden. De avondklok was vastgelegd op 21 uur in de zomer en 19 uur in de winter. Op deze tijdstippen werd de buitenpoort gesloten. Wie zich tweemaal in eenzelfde maand op die ogenblikken nog buiten de muren van het domein bevond werd verbannen uit het tehuis. Iedere bursaal moest goed gedrag tentoonspreiden en respect hebben voor de regels. Het melden aan het bestuur van overtredingen begaan door andere bewoners werd trouwens aangemoedigd.

38 POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55.

Bezoek in het Weeuwhof was sterk aan banden gelegd. De vrouwen die er binnentraden, mochten geen mannelijk bezoek ontvangen, zelfs niet indien het familieleden waren. Wel mochten de bursalen één vrouwelijke persoon meebrengen om in te wonen, na toestemming van het bestuur. Maar dan waren er nog extra voorwaarden aan verbonden: indien het een dochter betrof, moest ze minstens 35 jaar zijn; voor iemand anders lag de minimumleeftijd op 45 jaar.

SINT-VINCENTIUSGESTICHT

De stichting van het Weeuwhof was niet de enige inspanning die kanunnik Proventier leverde om de situatie van arme ouderlingen te verbeteren. De stichtingsakte van het Weeuwhof dateert van 26 januari 1769. Op 13 mei van hetzelfde jaar werd de oprichting van een tehuis voor oudere mannen ondertekend.³⁹

De ouderlingen die hiervoor in aanmerking kwamen waren ook 60-plussers die hun hele leven gewerkt hadden en het niet verdienden om hun oude dag in armoede en eenzaamheid te slijten. Opnieuw werden familieleden en vrienden bevoorreed. Daarnaast behoorden in het oudemännerhuis nog de leraars van de zondagscholen tot de bevoorreedten.

De mannen kregen elke zondag meer weeggeld dan de vrouwen. De weduwen kregen 2 schellingen of 24 Vlaamse groten. De mannen kregen 14 stuivers. De gulden was onderverdeeld in 20 stuivers en had ongeveer 1/6de van de waarde die een Vlaamse pond bezat. De mannen kregen dus 28 Vlaamse groten; de vrouwen ontvingen er 24.⁴⁰

Indien we willen vergelijken met wat ouderen in andere steden ontvingen, moet het weekbedrag omgezet worden naar het bedrag per dag: voor de mannen dan 2 stuivers; voor de vrouwen 1,7 stuivers per dag. In het godshuis voor ouderlingen in Leuven

³⁹ POPERINGE, *Archief OCMW*, doos 55.

⁴⁰ 14 stuivers = 168 penningen, dus $168/6 = 28$ Vlaamse groten.

kreeg men in de periode 1771-1776 ongeveer 3,75 tot 4 stuivers per dag, die enkel bedoeld waren voor voeding. In de stichtingen van Proventier werden echter daar bovenop nog verzorging, huisvesting en verwarming verstrekt voor die 2 of 1,7 stuivers per dag. In Antwerpen tijdens de periode 1804-1805 kregen de ouderlingen 2,64 stuivers per dag voor voedsel in het godshuis en voor het volledig onderhoud van de ouderlingen was nog eens 2,89 stuivers per dag voorzien.⁴¹

Een avondklok was er niet ingesteld in het Sint-Vincentiusgesticht. Wel werd het verboden om herbergen of bordelen binnen te gaan of geld te verkwisten aan kansspelen; dit gedrag paste niet bij oude eerbiedwaardige mannen. Het motto luidde dan ook: '*senes ut sobrii sunt pudici*'; dit is een wat kortere versie van een vers uit de brief van Sint-Paulus aan Titus. Volledig luidt het vers: '*Senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani fide, dilectione, patientia*'⁴², wat betekent: 'Dat de oude mannen nuchter zijn, ernstig zijn, gematigd, gezond in het geloof, in de liefde en geduldig'.

Aan de ouderlingen werd werk aangeboden. Net zoals in het Weewhof moesten de bewoners die ertoe in staat waren handenarbeid verrichten om verschillende redenen. Ten eerste trachtte men de bewoners zo bezig te houden, want indien de mannen gedurende de dag iets omhanden hadden, waren ze misschien minder geneigd om het weinige geld dat ze ontvingen te verkwisten aan drank, kansspelen of aan *oneerbaere personen* om de nacht bij te spenderen. Dat de gedragsregels telkens een sterke religieuze inslag hadden is ook hier duidelijk: '*aetas senectutis, vita immaculata*'; in de nieuwe Bijbelvertaling vertaald als '*inzicht geeft de ware grijsheid, een onbesproken leven de ware ouderdom*.'⁴³

41 E. SCHOLLIERS, 'De materiële verschijningsvormen van de armoede voor de industriële revolutie. Omvang, evolutie en oorzaken', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 88 (1975), p. 458.

42 Beschikbaar op <http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_nt_epist-titum_lt.html>, geraadpleegd op 7/4/2012.

43 Wijsh. 4,9 (beschikbaar op <<http://www.willibrordbijbel.nl/index.php?p=page&i=61457,61469>>, geraadpleegd op 08/04/2012).

Verder dienden deze ouderen als voorbeeld. Als jonge mensen zagen dat ouderen op hun hoge leeftijd naarstig werkten, kon dit misschien een inspirerend of aanmoedigend effect hebben. De ouderlingen, vaak geplaagd door ziekte en lichaamsklachten, konden misschien wel niet meer op de gewone arbeidsmarkt terecht, maar dit betekende niet dat ze nutteloos waren en niets meer konden bijdragen. Dit was de boodschap die Proventier wenste uit te dragen: leeftijd en gebreken zijn geen excuus om te vervallen in *ledigheid*. Bedelen leidde tot luiheid, leegloperij en alle problemen daaruit voortvloeiend. Een andere reden waarom de ouderen aan het werk gezet werden was van financiële aard: ze konden het geld van het fonds zelf aanvullen met hun inkomsten.

DE ARMEN VAN POPERINGE

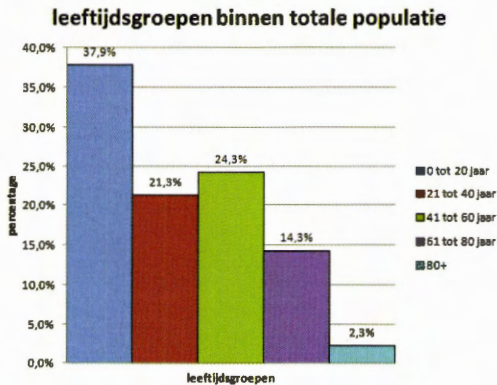
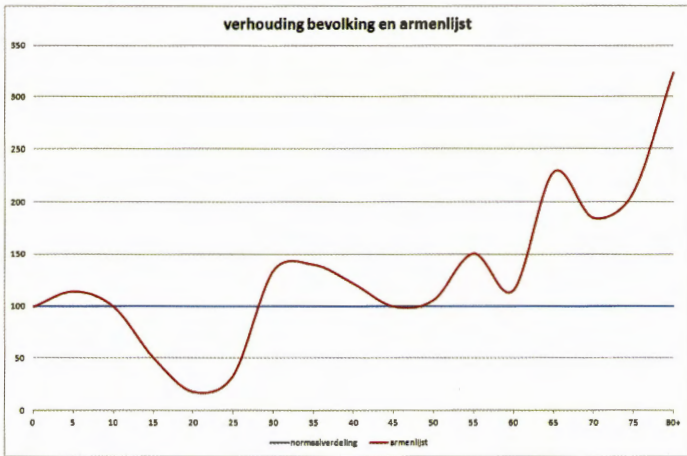
In een lijst van 1812, opgesteld onder het Franse bewind, werden alle armen die afhingen van de armenzorg geregistreerd.⁴⁴ Hun namen werden genoteerd, telkens met hun beroep, woonplaats, herkomst en leeftijd. Op basis van deze gegevens is het mogelijk een beeld te schetsen van de leeftijdsgroepen die sterk aanwezig waren, welke beroeps categorieën kwetsbaar waren en waar de armen van de stad vandaan kwamen. De lijst is opgesteld door de Burelen van Weldadigheid; de eerder vermelde armentafels bestonden niet meer. In de lijst zijn 586 unieke namen geregistreerd, zowel mannen, vrouwen als kinderen. Van 571 personen is de leeftijd bekend; van 442 de beroepsactiviteit en van 574 de geboorteplaats.

De leeftijd

Het aandeel 30- tot 35-jarigen is in vergelijking met de groep 25- tot 30-jarigen heel groot. Het aandeel van de hogere leeftijdscategorieën neemt gestaag af en eindigt met enkele 80-plussers en zelfs een eeuweling. De armoede onder vrouwen bereikte haar hoogtepunt op de leeftijd van 30-35 jaar. Daarna daalde ze, met uitzondering van enkele kleine opflakkingen op de leeftijden

44. POPERINGE, *Archief OCMW*, 779A, armenlijst 1812.

40-45 jaar en 65-70 jaar. De armoede onder de mannelijke bevolking lag hoger en steeg sneller in de kinderjaren in vergelijking met deze bij meisjes en bereikte zijn piek op 40-45-jarige leeftijd. Arme kinderen die afhankelijk waren van de armentafels konden, zodra ze oud genoeg waren, gaan werken en zelf een inkomen verwerven. Een aantal onder hen kon daardoor uit de armoede raken. In de leeftijdscategorieën vanaf 80 jaar kwamen mannen niet meer voor. Dit is mogelijk te wijten aan de lagere levensverwachting van mannen. Dat vrouwen op deze leeftijd wel nog op de armenlijst voorkwamen suggereert in elk geval dat vrouwen langer leefden.

In combinatie met de volkstelling van 1815 kan een nauwkeuriger beeld gegeven worden. Niet alle personen waren in de armenlijst opgenomen; in de meeste gevallen enkel het gezinshoofd. Samen met alle bijkomende gezinsleden die met zekerheid ook in de lijst thuishoren geeft dit een totaal van 1149 personen. Slechts 191 personen werden met zekerheid geïdentificeerd in de volkstelling en enkel hun gezinsleden werden in de lijst opgenomen. Dit geeft een ander beeld over de samenstelling van de arme bevolking.

Op basis van de registratielijst waren de jongeren sterk in de minderheid (enkel de steuntrekkende jongeren werden geregistreerd). Omdat gezinnen worden vermeld, waren kinderen veel sterker vertegenwoordigd onder de arme bevolking. Dit is ook begrijpelijk, want voor elke ouderpaar waren er wel een aantal kinderen waarmee ze samen in armoede leefden. De grootste groep waren jonge tieners (10-15 jaar). Daarna volgt een sterke afname onder de oudere tieners en de twintigers; deze groep was doorgaans al actief op de arbeidsmarkt en had een eigen inkomen. Onder de jonge gezinnen (25-35 jaar) steeg de armoede dan weer: ze hadden vaak kinderen die nog niet oud genoeg waren om bij te dragen in het gezinsinkomen. Samen met de leeftijd lijkt de armoede constant af te nemen. Dit schijnt te suggereren dat er onder de oudere bevolking bijna geen armoede heerste. Niets is minder waar natuurlijk, anders zou kanunnik Proventier zich moreel niet verplicht gevoeld hebben om in te grijpen.

Als we de bevolkingssamenstelling van die periode erbij nemen, komt er een heel ander beeld.⁴⁵ Bij de vergelijking van de gegevens van de oorspronkelijke armenlijst en de aangevulde lijst is er een groot verschil tussen de dominante groepen. Uit de overgeleverde lijst blijkt dat 73,6% van de personen in de actieve leeftijdscategorieën thuishoorde (tussen 20 en 60 jaar). In de lijst aangevuld met behulp van de volkstelling is dit sterk veranderd.

45 R.L. DEWULF-HEUS, *Volkstelling 1815. Arrondissement leper, stad: Poperinge*, Westvlaams Genootschap voor Familie- en Wapenkunde, 1988, 213 p.

Onder de 640 bijkomende individuen bevonden zich dus voornamelijk jongere mensen. Houden we enkel rekening met de armen aangetroffen in de volkstelling, dan valt op dat 54,2% van de 640 personen jonger dan 20 was en op een totaal van 1149 weegt dit al snel door. Vandaar dat deze groep binnen de totale populatie, opgemaakt uit de armenlijst en de informatie uit de volkstelling, al snel in omvang toenam tot net geen 38%.

De 191 personen die we zowel in de armenlijst als in de volkstelling terugvinden, vormden 121 aparte huishoudens, dit is 63,4%. Als deze verhouding doorgetrokken wordt naar de totale armenlijst, dan komen 372 aparte huishoudens in beeld. Indien de armenlijst alleen genomen wordt en alle personen waarbij *femme* vermeld staat bij de functieomschrijving of de naam in mindering gebracht worden, dan zijn er 424 mogelijke aparte huishoudens of 72,3% van de 586. Deze redenering steunt op de constatacie dat bij quasi alle vrouwen waar *femme* vermeld staat, ook de echtgenoot voorkomt in de armenlijst.

Rekening houdend met het gemiddelde aantal personen per huishouden van 5,3 op basis van de armenlijst en volkstelling kan er een schatting gemaakt worden van het aandeel van de stadbevolking dat deze lijst representeert.⁴⁶ Bij de verhouding van 63,4% zijn er in de lijst 372 huishoudens, wat neerkomt op 1969 armen. Rekening houdend met caritatieve stichtingen, zijn er 2091 personen die direct afhankelijk zijn van de armenzorg of 22,8% van de totale bevolking. Neemt men de verhouding van 72,3%, dan zijn er met de caritatieve instellingen inbegrepen ongeveer 2369 personen of 25,9% van de inwoners. In vergelijking met andere plaatsen aan het eind van de 18de eeuw is dit een hoog aantal: in Loker bijv. lag dit percentage niet hoger dan 11%.⁴⁷

46 POPERINGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, 779B: armenlijst 1812.

47 D. DAELE, *Armenzorg op het platteland: de armendis te Loker (1728-1754)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), Gent, 2000-2001, p. 47 (promotor E. Thoen).

Deze schatting is enkel een benadering op basis van de beschikbare gegevens. De opstellers van de armenlijst gaven zelf aan dat deze onvolledig was. Veel mensen weigerden zich bij het Bureau van Weldadigheid aan te melden en te laten registreren of ze konden de vereiste informatie niet geven. Het echte aantal armen in de stad zal dus wel hoger gelegen hebben.

Beroepen

Welke beroepen kwamen voor en in welke mate, welke sectoren waren sterk vertegenwoordigd, welke beroepen deden het beter? Op basis van de gegevens werd de volgende tabel opgesteld. Binnen bepaalde beroepen kunnen nog onderverdelingen gemaakt worden, bijvoorbeeld tussen metsers en metsersdiener.

Beroep	Aantal
Huisvrouw	114
Spinner, spinster	93
Dagloner	67
Arbeider	40
Invalide, blinde	35
'Steuntrekker'	26
Handwever	22
Schoenmaker	12
Metsers	12
Kantwerker	4
Timmerman	4
Kleermaker	4
Pottenbakkerassistent	3
Dakwerker	1
Touwslager	1
Bakker	1
Pijpendraaier	1
Paardenkoper	1
Mandenvlechter	1

De huisvrouwen en de spinners/spinsters waren duidelijk het sterkst vertegenwoordigd. Hoewel 'huisvrouw' niet echt een beroepsactiviteit was waarmee men brood op de plank bracht, is dit de meest voorkomende omschrijving. Spinnen was een belangrijke economische activiteit onder de bevolking van Poperinge. Met 93 vermeldingen werd dit beoefend door ongeveer 21% van de armen. In de textielsector lagen de lonen zeer laag: de spinners, handwevers, kantwerkers en zelfs kleermakers leefden vaak in zeer grote armoede. In Poperinge spinde en twijnde men onder meer vlas. In de textiel- of aanverwante nijverheden samen werkten 136 personen, die 30,7% van de armen uitmaakten. Ook in andere steden behoorden textielarbeiders tot de meest arme bevolking. Aan het eind van de 18de eeuw telde men in Antwerpen 80 textielarbeiders onder 115 gearresteerde bedelaars.⁴⁸ Uit de Gentse armenrollen maakte men op dat 75% van de 774 personen actief waren in de textielsector: spinners, naaiers, kantwerkers of gewone arbeiders in fabrieken.⁴⁹ Het overwicht van de textielsector onder de arme gezinnen was ook aanwezig in de rest van Europa. In 1622 nam deze sector in Augsburg bijna 45% voor haar rekening. In Antwerpen was dit rond 1780 zowat 57%. Als we de huisvrouwen en steuntrekkers niet meerekenen – want in feite zijn dit geen betaalde bezigheden – was 40,7% van de armen in Poperinge actief in de textielnijverheid.⁵⁰

Dagloners waren mensen die per dag werkten en zich aanpasten aan de aanbiedingen die er waren. In de oogstperiode konden ze aan de slag op het veld; aan het begin van de herfst en in de winter eventueel als houthakker. Dat deze mensen veelvuldig voorkwamen in de armenlijst is niet verwonderlijk. In periodes dat er weinig werk was hadden zij immers zo goed als geen inkomen. Zonder inkomen zat er niets anders op dan zich aan te melden bij de armentafels en om hulp te vragen. De arbeiders waren even-

48 C. LIS en H. SOLY, 'Total Institutions' and the survival strategies of the laboring poor in Antwerp, 1770-1860', in: P. MANDLER, ed., *The uses of charity. The poor on relief in the nineteenth-century metropolis*, Philadelphia, 1990, p. 40-43.

49 SCHOLLIERS, 'De materiële verschijningsvormen', p. 459.

50 JÜTTE, *Poverty and Deviance*, p. 42.

eens een relatief talrijke groep. De dagloners en gewone arbeiders waren ongeschoolde werklui, net zoals de spinners en spinsters.

Arbeiders die wel een opleiding genoten hadden waren de handwevers, metsers, pottenbakkers, bakkers en timmerlieden. Bij deze categorie kwam men 'garçons' tegen: bakkershulpjes, metserdienders en leerjongens bij de wevers. In de armenlijsten kwamen zowel professionals voor als hun leerjongens. Vaklui kwamen veel minder voor dan ongeschoolde arbeiders, dagloners, vlas- en wolspinners. Omdat ze een opleiding genoten hadden werden ze, eenmaal volleerd, vaak beter betaald.

Bovendien kon het loon van arbeiders en geschoolde arbeiders schommelen doorheen de seizoenen. Het loon van een metserdiender lag tijdens de wintermaanden veel lager dan in de zomer. Daarnaast kon hij in de winter ook minder dagen werken wegens de slechte weersomstandigheden. In Antwerpen verdiende een metserdiender in de zomer een weekloon dat 60 tot 70 stuivers bedroeg; in de winterperiode was dit slechts een derde hiervan. De lonen daalden ook naar het einde van de 18de eeuw toe: ongeschoolde arbeiders verdienden nog minder; textielarbeiders ontvingen het laagste loon.⁵¹

Een laatste categorie is deze van de invaliden. Bij de meesten staat simpelweg *infirmes* vermeld om aan te tonen dat ze niet meer in staat waren om te werken. Dit was hoofdzakelijk zo bij de oudere mensen. De gemiddelde leeftijd van deze groep lag net onder 64 jaar en vijf maanden. Er werden 33 mensen omschreven als *infirmes*. Van twee mensen was in de 'functieomschrijving' duidelijk wat het probleem was: *une femme aveugle* en *un imbécil*, een blinde vrouw en een mentaal gehandicapte man.

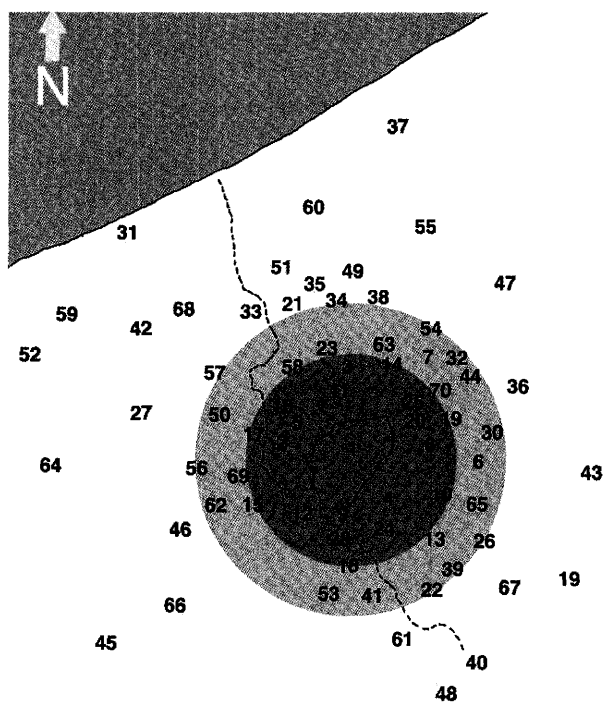
Herkomst

In totaal zijn er 75 gekende streken, steden, dorpen en gehuchten waar de armen binnen Poperinge vandaan kwamen. De geo-

51 SCHOLLIERS, 'De materiële verschijningsvormen', p. 452-453.

grafisch verst verwijderde herkomstplaats lag in Duitsland. De plaatsnamen werden allen geïdentificeerd en waren voornamelijk gelegen in de Westhoek en in Frans-Vlaanderen.

In onderstaande tabel staan alle plaatsen, behalve deze in Duitsland, opgesomd. Veel van deze dorpjes/steden zijn na de oorlogen van Lodewijk XIV definitief in Franse handen terechtgekomen.

Herkomst van inwijkelingen

- 3 km
- - - grenslijn 1764
- jurisdictie van Poperinge

De herkomstplaatsen van de inwijkelingen in Poperinge werden op een kaart aangeduid en genummerd. Op de kaart werd de jurisdictie van de stad aangeduid en zijn er 70 dorpen en steden aan-

gegeven. Binnen een straal van 10 km kwamen de belangrijkste dorpen voor: Watou, Boeschepe, Proven, Reningelst, enz. Binnen een straal van 15 km kwamen 42 van de 69 herkomstplaatsen – de stad zelf niet meegerekend – voor.

Aan de hand van de economische activiteit opgetekend in de telling van 1764 was het al duidelijk dat men geen handelsmetropool of groot industrie centrum moest verwachten. Het betrof leerlooiers, bakkers, slaggers, tabaksverwerkers, de vlasindustrie, enz.⁵² De afstand die inwijkelingen aflegden duidt hier eveneens op. De meerderheid van de inwijkelingen verplaatsten zich zowat 15 km. Dit was typisch voor kleine steden met een beperkte invloedssfeer. Deze beperkte aantrekkingskracht op de omgeving staat in schril contrast met deze van Antwerpen. Van het aantal mensen dat naar deze stad trok in de periode 1641-1650 bijv. legde 34,9% zowat 50 tot 100 km af en slechts 2,7% had minder dan 10 km afgelegd. Andere steden die eenzelfde aantrekkingskracht hadden als Poperinge waren Oudenaarde, Leuven en Turnhout. Deze steden telden voornamelijk inwijkelingen uit de onmiddellijke omgeving van de stad.⁵³

1	Poperinge	25	Woesten	49	Alveringem
2	Watou	26	Wijtschate	50	Herzeele
3	Westvleteren	27	Ekelsbeke (Esquelbecq)	51	Houtem
4	Reningelst	28	Berthen	52	Looberghe
5	Proven	29	Boesinge	53	Meteren
6	Ieper	30	Brielen	54	Noordschote
7	Reninge	31	Duinkerke (Dunkerque)	55	Oostkerke
8	Vlamertinge	32	Eecke	56	Oudezele
9	Boeschepe	33	Hondschote	57	Rexpoede
10	Dikkebus	34	Hoogstade	58	Roesbrugge

52 P. MOUREAUX, ed., *La statistique industrielle dans les Pays-Bas autrichiens à l'époque de Marie-Thérèse: documents et cartes*, Brussel, 1974-1981, p. 448.

53 C. LESGER, 'Migrantenstromen en economische ontwikkeling in vroegmoderne steden. Nieuwe burgers in Antwerpen en Amsterdam, 1541-1655', in: *Stadsgeschiedenis*, 1 (2006), p. 104-105.

11	Krombeke	35	Izenberge	59	Spycker
12	Godewaersvelde	36	Langemark	60	Steenkerke
13	Kemmel	37	Nieuwpoort	61	Steenwerk
14	Oostvleteren	38	Pollinckhove	62	Terdighem
15	Steenvoorde	39	Wulveringem	63	Vleteren
16	Haringe	40	Armentiers	64	Volkerinkove
17	Houtkerke (Houtkerque)	41	Belle (Bailleul)	65	Voormezele
18	St.-Janskappel	42	Bergues (Sint- Winoksbergen)	66	Waalskappel (Wallon-Cappel)
19	Komen	43	Beselare	67	Waasten (Warneton)
20	Elverdinge	44	Bikschote	68	Warhem
21	Leisele	45	Blaringem	69	Winnezele
22	Nieuwkerke	46	Cassel	70	Zuidschote
23	Stavele	47	Klerken		
24	Westouter	48	Fleurbaix		

BESLUIT

De armenzorg in Poperinge was een zeer complex gegeven waarbij de lokale overheid constant moest bijsturen en extra maatregelen moest nemen. Toen bleek dat een gezamenlijke aanpak van het armoedeprobleem voordelen kon bieden, begonnen de steden onder Franse bezetting samen te werken. Deze samenwerking bleef voortduren na de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). Toen Poperinge en omgeving terug bij de Oostenrijkse Nederlanden gevoegd werden, ondertekenden de besturen het Concordaat van Ieper op 6 juni 1750. Dit akkoord kende echter een korte levensduur en wat eenvoud en efficiëntie moest nastreven, verviel in chaos.

Binnen de stad vaardigden het stadsbestuur en de armenmeesters nieuwe ordonnanties en regels uit om meer greep te krijgen op de armen. Er werd meermaals gevraagd om meer werkmiddelen, er werden extra-belastingen geïnd, de armenbesturen kregen een aandeel op elke transactie van onroerende goederen. De inhoud van offerblokken werd aan hen overgemaakt. Dit gebeurde allemaal in de hoop de armoede terug te dringen. Dit alles was echter

niet voldoende. Het werd langzaamaan duidelijk dat er meer nodig was dan het uitdelen van geld en brood. Een effectieve aanpak en een eenduidige politiek om de oorzaken van de armoede te bestrijden waren noodzakelijk.

Dit trachtten de betrokken instanties te bewerkstelligen door het gedrag van de arme te corrigeren. Mensen die tekort kwamen, moesten werken. Wie arm was en weigerde te werken, zat in armoede door eigen toedoen en was het medeleven en de hulp van de maatschappij niet waardig. Hetzelfde gold voor mensen die gokten of te veel in herbergen vertoefden. Ook het verstoren van een mis werd als bezwarend beschouwd.

De voorwaarden om toegelaten te worden tot de stichtingen van kanunnik Proventier waren gelijkaardig. De ouderen moesten een onbesproken levenswandel achter de rug hebben, weduwe of weduwnaar zijn en een bepaalde leeftijd bereikt hebben. Het betrof nu eenmaal rusthuizen voor ouderen die niet meer zelfstandig konden overleven. Zowel de voorwaarden die de kanunnik stelde, als de regels van de stad/armenmeesters toonden een sterke religieuze klemtoon. De invloed van de Kerk was sterk voelbaar.

Een tweede manier waarop de problemen van armen aangepakt werden was via het stimuleren van de economie. In vroegere eeuwen was de textielnijverheid overheersend in de Westhoek, vooral in de steden Ieper en Poperinge. Nu richtten ondernemers, boeren en arbeiders zich op andere zaken zoals vlasteelt, spinnen en twijnen, tabak en hoppeteelt. Dat men deze industrieën wou stimuleren was zeer nadrukkelijk aanwezig in de reglementen. Als er sprake van was om ouderen, volwassenen en kinderen aan het werk te zetten of een beroep aan te leren, dan hadden de armenmeesters en het stadsbestuur het bijna uitsluitend over met de textielsector gerelateerde nijverheden.

Een derde manier om het armoedeprobleem aan te pakken was het registeren van iedereen die binnen de stad aanspraak kon maken op bijstand van de gemeenschap. Nieuwkomers van buiten de stad werden verplicht zich aan te melden. Hiermee hoopte men

rondtrekkende bedelaars te ontmoedigen en het aantal vondelingen te beperken.

Ten slotte waren er nog repressieve maatregelen. De armenzorg werd hervormd in 1777 en daarbij werd de bouw van een gevangenis gepland. Deze gevangenis was bedoeld voor hardnekkige werkweigeraars, bedelaars en wetsovertreders. De mogelijke overtredingen die armen begingen werden opgesomd, zoals illegale houtkap om zich te verwarmen tijdens de winter, het stelen van voedsel en bedelen.

Er werden dus talrijke pogingen ondernomen om het armoede-probleem aan te pakken. De armenmeesters en het stadsbestuur hadden ongetwijfeld het beste met de mensen voor. Dit is ook af te leiden uit de reglementen, ondanks de vaak harde aanpak en strenge regels. Maar zolang er geen uniforme aanpak kwam voor de hele Nederlanden en zelfs over de grenzen heen, en zolang deze politiek niet consequent uitgevoerd werd en - belangrijker nog - volgehouden werd, was het dweilen met de kraan open. De oorzaken van armoede waren te omvangrijk, de behoeftigen te talrijk en de slagkracht van de pogingen om steun te verlenen te zwak. Veranderingen zouden er pas komen onder de Franse Republiek en later.